

»Reči se mora, da njih upliv sega daleč daleč čez zibel in ognjišče, čez domačo hišo in mestne zadeve, da sega celo v državne in cerkvene reči.«¹
Časopis Soča, o Goričankah.

Devetnajsto stoletje predstavlja čas, ko so se ženske v Evropi in na današnjem slovenskem ozemlju začele aktivneje vključevati v javni prostor ter si postopoma uspele zagotoviti vidnejšo vlogo v javnem diskurzu. Tovrstne dejavnosti so se razvijale v več smereh, med katerimi posebno mesto zavzema društveno delovanje, v sklopu katerega so imela osrednjo vlogo dobrodelna društva.

V pričajučem delu, ki je nastalo na podlagi doktorske disertacije, želi avtor odstopiti nekatere slepe pege, ki so povezane tako z zgodovino žensk kot z razvojem socialne oskrbe v preteklosti. Glavni raziskovalni fokus je namenjen predstavitvi javnega delovanja žensk različnih narodnosti in družbenih skupin v okviru dobrodelnih društev. Raziskava se časovno umešča v 19. stoletje in začetek 20. stoletja, do začetka prve svetovne vojne, prostorsko pa na deželo Goriško in Gradiško. Glavna raziskovalna vprašanja, ki si jih je avtor zadal, se navezujejo na tematike vstopa žensk v javni prostor, emancipacijsko vlogo njihovega društvenega delovanja in vpliva nacionalizma na povezave ter nasprotja med protagonistkami različnih narodnih skupin. Raziskava se je osredotočila še na odražanje zunanjih vplivov (avstro-ogrsko in evropsko okolje) pri vstopu žensk v javni prostor na Goriškem in Gradiškem, na povezave in stike med temi okolji ter na širitev zavesti o dobrodelnosti in vlogi žensk na relaciji urbana okolja – podeželje. Ugotovitve temeljijo na predhodnem raziskovanju in delu z raznoliko domačo ter tujo literaturo in s primarnimi viri.

Večino slednjih predstavlja različno časopisje, ki je v obravnavanem obdobju izhajalo na Goriškem in Gradiškem, v širšem slovenskem

prostoru in na Dunaju. Časopisje je pogosto poročalo o slabih razmerah po deželi, revščini in naravnih katastrofah. Ponekod je omogočalo neposreden vpogled v razmere, predvsem na podeželju, o katerih so poročali lokalni dopisniki, ki so jih tudi neposredno doživljali. Poleg tega je opisovalo delovanje dobrodelnih društev, objavljalo njihova finančna poročila ter javnosti predstavljalo njihove prireditve in dobrodelne akcije. Ena najpomembnejših vlog časopisja je bila, poleg seznanitve javnosti z delovanjem društev, poziv javnosti k vključevanju in darovanju pri večjih dobrodelnih akcijah. Ob tem je časopisje pogosto objavljalo sezname darovalcev in darovalk ter darov, kar omogoča vpogled v dobrodelno kulturo med prebivalstvom celotne dežele. Iz seznamov je bilo mogoče pridobiti podatke o spolu, lokaciji ter vrednosti darov darovalcev in darovalk. Ti podatki so bili na eni strani ključni pri ugotavljanju, kako se je dobrodelnost širila pri ženskah, na drugi pa, kako je dobrodelno delovanje v 19. in na začetku 20. stoletja poleg urbanega okolja postopoma zajelo še podeželje. Primarni in s podatki najbogatejši viri so bili goriški slovenski in italijanski časopisi, ki so izhajali v Gorici od 60. let 19. stoletja dalje. Najpomembnejši goriški slovenski časopis je bil *Soča*, ki je izhajal med letoma 1871 in 1915. Uporabljeni so bili še časopisi *Domovina* (1867–1869), *Gospodarski list* (1869–1876), *Glas* (1872–1875), *Šola* (1880–1885), *Primorski list* (1893–1914), *Gorica* (1899–1913), za prvo svetovno vojno pa *Novi čas* (1909–1915) in *Goriški list* (1914–1915). Na deželni ravni je bilo pregledanih še več letnikov italijanskih časopisov *L'Isonzo* (1871–1880), *L'Eco del Litorale* (1871–1914) in *Corriere di Gorizia* (1883–1899). Dodatno je poleg deželnega časopisja vključena še analiza časopisov iz Trsta (*Edinost*) in Kranjske (*Novice*, *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Domoljub*, *Zgodnja danica*). O delovanju Rdečega križa (RK) je bilo mogoče najti številne podatke tudi v glasilu Avstrijske organizacije Rdečega križa (*Österreichische Gesellschaft vom Rothen Kreuze*), *Das Rothe Kreuz/Das Rote Kreuz* (1880–1918), ki je izhajal na Dunaju. Slovensko časopisje je bilo v največji meri pridobljeno na spletnem portalu Digitalna knjižnica Slovenije (Dlib) (<http://www.dlib.si/>), deloma pa v goriški knjižnici *Isontina* in novogoriški knjižnici Goriška knjižnica Franceta Bevka. Italijansko časopisje je bilo pregledano v knjižnici *Isontina*, časopis *Das Rothe Kreuz* pa v Avstrijski narodni knjižnici (*Österreichische Nationalbibliothek*) na Dunaju. Pregledano časopisje časovno zajema obdobje druge polovice 19. stoletja in začetek 20. stoletja, do prve svetovne vojne. Na podatkih iz časopisja sloni večina statističnega dela, predvsem tistega, ki prikazuje, kako je dobrodelna dejavnost postopoma pridobivala ženski značaj s

povečevanjem številčne vloge žensk in deležem darovanih zneskov v času dobrodelnih akcij ter kako se je zavest o dobrodelni dejavnosti postopoma širila iz urbanih središč na podeželje.

Poleg časopisja so imeli za raziskavo velik pomen tiskani viri, predvsem poročila društev, statistične publikacije o številu prebivalstva in glavnih gospodarskih parametrih, poročila o delovanju goriškega deželnega zbora (*Pertrattazioni della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca*) ter objavljena zakonodaja na deželni in državni ravni. Tovrstno gradivo je bilo uporabno predvsem pri izdelavi statistike o članstvu v društvih, njihovi spolni strukturi, o prostoru, iz katerega so izhajale članice, finančnih razmerah in tem, kako so se na primere socialnih kriz odzvale oblasti. V procesu raziskave ni bilo mogoče najti vseh društvenih letnih poročil, saj so bila le deloma ohranjena in razpršena po različnih institucijah ter krajih (v Novi Gorici, Gorici, Trstu, Vidmu, na Dunaju), zaradi česar ni bilo mogoče narediti celostne rekonstrukcije delovanja društev.

Arhivsko gradivo je bilo pridobljeno v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, državnem arhivu v Gorici (*Archivio di stato di Gorizia*), pokrajinskem arhivu v Gorici (*Archivio Storico della Provincia di Gorizia*), nadškofijskem arhivu v Gorici (*Archivio Arcidiocesi di Gorizia*) in državnem arhivu na Dunaju (*Österreichischen Staatsarchiv*). Pridobljeno arhivsko gradivo o društvih je sorazmerno redko – vzrok za to naj bi bilo v največji meri njegovo uničenje v času prve svetovne vojne.² O delovanju društev so se tako ohranili večinoma le pravila in redki dokumenti o finančnih poročilih, prireditvah ter članstvu. Poleg dokumentov o društvih je bilo v različnih fondih mogoče najti dokumente z obvestili o dobrodelnih akcijah, ki so jih državne/deželne oblasti pošiljale občinskim upravam, poročila o socialnih razmerah in prošnje za različne oblike pomoči. Sorazmerno največ dokumentov je bilo ohranjenih za obdobje prve svetovne vojne.

Monografija je razdeljena na tri osrednje vsebinske sklope. V prvem delu si sledijo poglavja o splošnih značilnostih dežele Goriške in Gradiške, o revščini ter socialnih razmerah v deželi, zakonodaji, ki ureja socialno politiko na deželni in državni ravni, ter predstavitev najpomembnejših javnih in zasebnih dobrodelnih ustanov v deželi. Na ta način lahko dobimo vpogled v okolje, kjer se je dejavnost razvijala. Osrednji del prvega vsebinskega sklopa je namenjen ženski dobrodelnosti na deželni ravni oziroma v deželnem okviru. Poleg predstavitve glavnih značilnosti ženske dobrodelnosti v splošnem in avstro-ogrskem kontekstu sklop obravnava dve ženski deželni dobrodelni društvi – gospejno društvo v podporo revežem (*Associazione delle Signore Goriziane a sollievo*

dei poveri/Görzer Frauenverein zur Unterstützung der Armen) in Karitas (*Caritas*). Predstavljeni so delovanje, odbor, glavne protagonistke, članstvo in glavni poudarki ter vplivi društev na socialno sliko in družbo v deželi. Sledijo še tri študije primera oziroma predstavitve največjih dobrotelnih akcij v drugi polovici 19. stoletja na deželni ravni. Prva študija obravnava dobrotelno akcijo na Goriškem in Gradiškem za pomoč bosanskim in hercegovskim beguncem v letu 1875, druga dobrotelno akcijo za pomoč prizadetemu prebivalstvu v času gospodarske krize na Goriškem in Gradiškem na prehodu iz leta 1879 v 1880, tretja pa dobrotelno pomoč prizadetim prebivalcem Kranjske ob ljubljanskem potresu leta 1895. Gre tako za prostorsko kot namensko različne dobrotelne akcije, ki pa vsaka na svoj način zaznamujejo dobrotelno dejavnost v deželi in vplivajo na zavest o pomoči v družbi, tudi pri ženskah. Drugi vsebinski sklop se posveča dobrotelnim društvom in organizacijam, ki so bile plod pobud državnih institucij in so se postopoma razvile na deželni ravni. V prvi vrsti je šlo za delovanje društev in podružnic Avstrijske organizacije Rdečega križa (AORK). V ospredju je predstavitev delovanja žensk v RK, ženske pobude in društva (npr. žensko pomočno društvo na Goriškem in Gradiškem za skrb in zaščito ranjenih in bolnih vojakov), ki so bila podlaga za razvoj AORK. Poglavje primerja društva na Goriškem in Gradiškem z ostalimi društvi v drugih deželah, dodani pa sta še dve študiji primerov, kako se je dobrotelnost na Goriškem in Gradiškem vključevala v državni kontekst. Prvi primer obravnava dobrotelno pomoč mobiliziranim vojakom ter njihovim družinam ob zasedbi Bosne in Hercegovine leta 1878, drugi pa delovanje RK v času balkanskih vojn v letih 1912 in 1913. Zaključni vsebinski sklop je namenjen obdobju od začetka prve svetovne vojne julija 1914 do italijanske napovedi vojne Avstro-Ogrski maja 1915. Začne se s predstavitvijo, kako je vojna posredno in neposredno vplivala na življenje civilnega prebivalstva, socialne razmere in dostop do življenjskih potrebščin. Sledi opis vzpostavitve bolnišnične oskrbe za ranjene vojake, ki jo je organizirala AORK ob številčni udeležbi žensk, zadnji del sklopa pa opisuje pomoč civilnemu prebivalstvu doma in vojakom na fronti z organizacijo zbiranja denarja, hrane, oblačil ter drugih predmetov v okviru ženskih pobud in dobrotelnih društev. Skupno nam študije primerov dajo vpogled v razvoj ženske vključenosti pri dobrotelnosti v različnih okoliščinah in obdobjih ter v postopno povečevanje njihove vloge.

Gre za poglobljeno analitično, sintetično in znanstveno študijo, ki se osredotoča na delovanje žensk različnih narodnosti in socialnih skupin znotraj dobrotelnih društev, ki so se oblikovala na narodnostno

heterogenem območju. Hkrati umešča žensko javno delovanje v družbenozgodovinski okvir slovenskega in italijanskega (furlanskega) obmejnega prostora. Gre za nadgradnjo dosedanjih dognanj, ki so po mnenju avtorja še nezadostna za celovito poznavanje problematike tovrstnega ženskega delovanja. Raziskava se primarno osredotoča na glavno mesto dežele Goriške in Gradiške – Gorico, a je ob tem določena pozornost namenjena tudi drugim predelom dežele ter primerjavi z ženskim delovanjem znotraj Avstro-Ogrske in Evrope.

Tematika je za slovenski prostor še sorazmerno slabo poznana, saj so bile do sedaj raziskave in objave o ženski dobrotelčnosti in njihovi vključenosti v socialno skrbstvo v obdobju do prve svetovne vojne redkost ter so večinoma novejšega nastanka in se posvečajo le določenim vidikom. V največji meri se je s tematiko ukvarjala Irena Selišnik, ki je objavila več znanstvenih člankov in poglavij v monografijah v Sloveniji ter v tujini.³ Podrobneje je raziskano področje siromaštva, revščine, socialnih težav, socialne politike in splošnega dobrotelnega delovanja. Za čas zgodnjega novega veka je več raziskav in objav pripravila Dragica Čech.⁴ O socialni politiki, zakonodaji in dobrotelnih institucijah na območju Kranjske v obdobju od sredine 18. stoletja do konca prve svetovne vojne je pisala Sonja Anžič,⁵ o značilnostih revščine na Kranjskem pa Žarko Lazarevič,⁶ Branka Grošelj⁷ in Monika Rogelj.⁸ Mojca Šorn je podrobno raziskala socialne razmere med prvo svetovno vojno v Ljubljani.⁹ Izpostavimo lahko tudi zbornika, ki obravnavata zgodovinske raziskave na področju starosti¹⁰ in lakote¹¹ ter se v številnih vidikih neposredno povezujeta s poljem dobrotelnosti.

Društveno delovanje žensk v 19. in začetku 20. stoletja v širšem okvirju je tudi večinoma plod novejših raziskav. Kot osrednje temeljno delo lahko navedemo leta 2003 izdan zbornik *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk*, ki sta ga uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše.¹² O Splošnem ženskem društvu je pisala še Damjana Fortunat-Černilogar,¹³ o različnih ženskih društvih na Kranjskem pa Irena Selišnik.¹⁴ Društveno življenje v Trstu podrobno obravnava Daša Ličen.¹⁵ O tej tematiki je bilo napisanih tudi več diplomskih in magistrskih nalog.¹⁶

Objavljenih je bilo tudi več raziskav, vezanih na zgodovino žensk, za območje Goriške in Gradiške pred prvo svetovno vojno. Goriška dobrotelna društva je na kratko predstavila Barbara Šatej v svoji magistrski nalogi *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne*.¹⁷ Žensko dobrotelčnost v deželi na več mestih omenja tudi Petra Testen Koren v svoji doktorski disertaciji *Hišne pomočnice – žensko delo v mreži narodnih in socialnih odnosov na Goriškem*

v 19. in 20. stoletju.¹⁸ Gre za najpomembnejši deli, ki obravnavata slovenski pogled na javno in deloma zasebno delovanje žensk, predvsem Slovenk, iz različnih družbenih slojev na Goriškem in Gradiškem. Nekatera ženska dobrodelna društva omenja tudi Branko Marušič.¹⁹ O ženskem javnem in zasebnem delovanju v deželi je do sedaj v različnih kontekstih pisalo več slovenskih avtoric ter avtorjev. Poleg Barbare Šatej²⁰ in Petre Testen Koren²¹ so bili to še Petra Kolenc,²² Tanja Gomiršek,²³ Branko Marušič,²⁴ Mariza Perat²⁵ in Robert Devetak.²⁶ Poleg slovenskih avtorjev so o ženskem delovanju v deželi pisali tudi nekateri italijanski avtorji in avtorice.²⁷ Čeprav se aleksandrinstvo in ženske, ki so zaradi ekonomskih razlogov z območja Goriške in Gradiške odšle delat v Egipt kot služkinje ali dojilje, s tematiko monografije povezujejo le posredno na določenih mestih, je treba poudariti bogato literaturo in vire, ki se ukvarjajo s tem fenomenom.²⁸

Premalo raziskana je tudi ženska vloga pri RK in splošni podatki o delovanju organizacije na območju današnje Slovenije v obdobju Avstro-Ogrske. Splošni pregled delovanja organizacije na Slovenskem je pripravila Darja Kerec,²⁹ med starejšimi deli pa lahko izpostavimo še raziskavo Katarine Kobe-Arzenšek, kjer pa je ženska vloga v organizaciji predstavljena le na kratko.³⁰ Nekaj podatkov o organizaciji vsebujejo še nekatera dela, ki se posvečajo obdobju prve svetovne vojne.³¹ Ostale publikacije, ki jih je izdal RK ali pa so plod raziskav drugih avtorjev, delovanju organizacije v obdobju Avstro-Ogrske namenjajo le malo prostora in se primarno posvečajo obdobju od druge svetovne vojne dalje.³²